

Adrian Karolak*

POLONIA W STANACH ZJEDNOCZONYCH W AUDYCJACH ROZGŁOŚNI IM. T. KOŚCIUSZKI

Polish emigrants in the USA in the radio station named T. Kościuszki

Abstract:

On June 22 nd 1941 the III rd Reich attacked USSR. The outcome of military warfare on Eastern Front, unfavourable for the Red Army, caused the Communist International (CI) structures, operating in the Soviet country since 1919, to move in October 1941 from Moscow to Ufa and Kuybyshev.

After the German aggression a need for intensive propaganda works came into existence. Within the Executive Committee's (EC) apparatus there was, among others, Press and Radio Broadcasting Department supervised by Bedřich Geminder during 1941-1943 (pseudonym: G. Friedrich).

Between 1941-1942 there were a general radio office and 16 secret national stations, which, in 1943, were incorporated into the Department.

After the dissolution of CI, spring 1943, the radio stations were affiliated to a secret Institute of Science and Research no. 205 (the former Press and Radio Department of ECCI) operating in a newly formed International Information Department of Central Committee the All-Union Communist Party (Bolsheviks).

Among 16 offices that CI brought to life, there was a station under the name of Tadeusz Kościuszko, broadcasting in Polish language. It started broadcasting in July 1941 and continued up to 1944, July 22nd. Its headquarters was situated initially in Moscow, however, after the evacuation of ECCI in October 1941 it broadcasted from Ufa, Bashkiria.

* Akademia Polonijna w Częstochowie

In the radio station many issues concerning the war and occupation were discussed. One of them were Polish emigrants in the USA. The broadcasts showed solidarity of Americans of Slavonic origin towards Soviets. The society occupied by The Third Reich was encouraged to carry out acts of sabotage. Slavic organizations in the USA wanted the western Allies (the USA, Great Britain) to decide about forming so-called second front. The above pieces of information were broadcasted in 1942 when ZSRS was defeated on the Eastern Front.

In 1943 the radio station broadcasted the news showing critical attitude of the Polonia organizations from the USA towards the government-in-exile that was attempting to maintain the Polish-Soviet pre-war border after the II World War.

After breaking off diplomatic relations with London Counsels by USSR, the scientists' opinions discrediting legitimacy of those authorities and demanding to change them were broadcasted. There were lots of ideas concerning the political system, economy and post-war borders of Poland.

22 czerwca 1941 r. III Rzesza zaatakowała ZSRS. Niekorzystny dla Armii Czerwonej obrót zmagañ militarnych na froncie wschodnim spowodował, że działające w państwie sowieckim od 1919 r. struktury Międzynarodówki Komunistycznej (MK) zostały przeniesione w październiku 1941 r. z Moskwy do Ufy¹ i Kujbyszewa, przy czym niektóre z nich nadal pozostały w stolicy ZSRS.

Po agresji Niemiec na Związek Sowiecki zaistniała potrzeba prowadzenia intensywnej pracy propagandowej. W ramach aparatu Komitetu Wykonawczego (KW) MK działał wówczas m.in. Wydział Prasy i Radiofonii, którym kierował w latach 1941–1943 Bedřich Geminder (pseudonim G. Friedrich). Po ewakuacji Kominternu z Moskwy w skład wyżej wymienionego Wydziału w końcu 1941 r. wchodziły: Agencja

¹ N. S. Lebiediewa, M.M. Narinskij, *Komintern i wtora mirowaja wojna (posle 22 ijunja 1941 goda)*, [w:] *Istorija kommunističeskogo Internacyonala 1919–1943. Dokumentalnye ocerki*, red. A. O. Czubarjan, Moskwa 2002, s. 206–207.

Telegraficzna (kierownicy Grupy Kujbyszewskiej – Fritz Glaubauf, Grupy Moskiewskiej – Friedl Fűrnberg); Redakcja „Biuletynu Informacyjnego” (redaktor odpowiedzialny Aleks Kellerman²), Grupa Nasłuchu (redaktor odpowiedzialny Friedrich Heksman), Biuro Tłumaczeń (kierownik Maria Kryłowa) z czterema sekcjami – rosyjską, niemiecką, romańską i angielską, Biblioteka (kierownik Fiodor Kozłow)³.

W latach 1941–1942 działała ogólna redakcja radiowa i 16 tajnych stacji językowych (narodowych). Redakcję ogólną tworzyli pracownicy Kominternu: Palmiro Togliatti (Włoch), Klement Gottwald, Bedřich Geminder (Czesi), Friedl Fűrnberg (Austriak), Mihály Farkas (Węgier). Redaktorami odpowiedzialnymi redakcji narodowych byli: Wilhelm Pieck, G. Zinner – redakcje niemieckie (były dwie); Klement Gottwald – czeska; Zofia Dzierżyńska – polska; Wasil Kołarow – bułgarska; Palmiro Togliatti – włoska; Dolores Ibarruri – hiszpańska; Matyas Rákosi – węgierska; Ana Pauker – rumuńska; Urcho Kari (nazw. rodowe Usko Karunien) – fińska; André Marty – francuska; Vaclav Kopecký – słowacka; Richard Magnusson (właśc. Richard Gyptner) – norweska; Velimir Vlahović – serbska; Johann Koplenig – austriacka; Bruno Kohler – sudecko-niemiecka⁴.

W 1943 r. powyższe stacje włączono do Wydziału Prasy i Radiofonii. Składał się on z: sekcji radiofonii (redakcje: austriacka – „Austria” – redaktor Franz Schelling; bułgarskie – im. Christo Botewa i „Głos Ludu” – Wyłko Czerwenkow; węgierska – im. Lajosa Kossutha – József Révai; hiszpańska – „Wolna Hiszpania” – Enrique Castro; włoska – „Wolny Mediolan” – Piere Allard (właściwie Giulio Ceretti), Fimien Edo (właściwie Eduardo D’Onofrio), Anselmo Marabini; niemiecka – „Wolne

²Aleks Kellermann-używał jeszcze jednego pseudonimu Sándor Nógrádi. Właściwie nazywał się Grünbaum, niestety nie znamy jego imienia.

³ G. M. Adibekow, E. N. Szachnazarowa, K. K. Szyrina, *Organizacyonnaja struktura Komintierny 1919–1943*, Moskwa 1997, s. 221.

⁴ Tamże, s. 224.

Niemcy” – Anton Ackermann; norweska – „Wolna Norwegia” – Georg Moltke; polska – im. Tadeusza Kościuszki – Zofia Dzierżyńska; rumuńska – „Wolna Rumunia” – Walter Roman; słowacka – „Za Wolną Słowację” – Stefan Reis; sudecko-niemiecka – „Niemcy Sudeccy” – Rudolf Appelt; fińska – „Wolne Radio Narodu Fińskiego” – Inkeri Lehtinen; francuska – „Radio Francja” – Arthur Ramette (ps. Charles Dupuis); czeska – „Za Wyzwolenie Narodowe” – Jiří Kotátko, Maria Švermowa; jugosłowiańska – „Wolna Jugosławia” – Albert Dravić (właśc. Duro Salai), Piotr Łazić (właśc. Lazar Stefanović), Dragutin Durdev, Stanislav Samardjić; sektor nasłuchu radiowego – Friedrich Heksman; sektor informacji – Aleks Kellerman; sektor tłumaczeń – Maria Kryłowa; agencja telegraficzna – Fritz Glaubauf; biblioteka – Fiodor Kozłow. Na początku 1943 r. w Wydziale pracowało 161 osób⁵.

Po rozwiązaniu MK wiosną 1943 r. rozgłoszenie radiowe podlegały tajnemu Instytutowi Naukowo-Badawczemu (INB) nr 205 (były Wydział Prasy i Radiofonii KW MK) Wydziału Informacji Międzynarodowej (WIM) KC WKP(b). Kierował nim Bedřich Geminder, a jego zastępcą był Friedl Fűrnberg⁶.

Powyższe redakcje, podlegające Kominternowi, a następnie WIM KC WKP(b), kierowały komunikaty do okupowanych przez III Rzeszę krajów lub zależnych od niej, po to, by zachęcić społeczeństwa do podejmowania walki narodowowyzwoleńczej przeciwko Niemcom, wspomagając jednocześnie państwo sowieckie w trudnym dla niego okresie klęsk militarnych.

Poza wyżej wymienionymi rozgłoszeniami MK powołała do życia wspomnianą już polskojęzyczną radiostację im. Tadeusza Kościuszki⁷.

⁵ Tamże, s. 221.

⁶ Tamże, s. 233. Na podstawie uchwały Biura Politycznego KC WKP(b) z 13 czerwca 1943 r. powołano do życia WIM KC WKP(b) patrz: tamże, s. 232.

⁷ R. Nazarewicz, *Komintern a lewica polska. Wybrane problemy*, Warszawa 2008, s. 143.

Rozpoczęła ona działalność w sierpniu 1941 r. i kontynuowała ją do 22 sierpnia 1944 r.⁸ Została rozwiązana przez Sowietów, ponieważ powstał Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego⁹. Siedziba redakcji mieściła się początkowo w Moskwie, a po ewakuacji KW MK w październiku 1941 r. jej nowym miejscem nadawania była Ufa w Baszkirii. Tam również znajdowało się kierownictwo Kominternu¹⁰. W pracę radia zaangażowani byli polscy komuniści znajdujący się w czasie II wojny światowej na terenie ZSRS. Spośród nich wymienić należy: Juliusza Burgina, Tadeusza Daniszewskiego, Gertrudę Finderową, Zofię Dzierżyńską, Józefa Kowalskiego, Wacława Lewikowskiego, Józefa Olszewskiego, Halinę Pietrak, Stefana Wierbłowskiego, Leona Zielenca¹¹. Należy dodać, że wyżej wymienione osoby były od wczesnych lat swojego życia zaangażowane w ruch komunistycznym. W związku z tym Sowietci mieli do nich zaufanie.

* * *

Spośród wielu zagadnień podejmowanych w komunikatach przez polskojęzyczną redakcję na oddzielne omówienie zasługuje temat, dotyczący Polonii zamieszkującej Stany Zjednoczone. Tej problematyce jest poświęcony niniejszy artykuł.

Od początku 1942 r. rozgłosnia im. T. Kościuszki w doniesieniach radiowych poruszała temat, dotyczący Słowian: Polaków, Czechów, Serbów, Ukraińców, którzy zamieszkiwali Stany Zjednoczone. Zainteresowanie pracowników stacji tą tematyką wynikało z faktu, że istniał wówczas Komitet Wszechsłowiański, który powstał w Moskwie

⁸ A. Sobór-Świdarska, *Jakub Berman. Biografia komunisty*, Warszawa 2009, s. 131.

⁹ Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego – tymczasowy naczelny organ władzy wykonawczej w Polsce, powołany w Moskwie przez członków delegacji Krajowej Rady Narodowej i przedstawicieli Zarządu Głównego Związku Patriotów Polskich. Formalnie zatwierdzony ustawą KRN, datowaną 21 lipca 1944 r. Przewodniczącym PKWN był Edward Osóbka-Morawski, a jego zastępcami: Wanda Wasilewska i Andrzej Witos.

¹⁰ J. Kowalski, *Rozgłosnia im. Tadeusza Kościuszki (fragment wspomnienia)*, „Z pola walki” 1961, nr 4, s. 340–341.

¹¹ Tamże, s. 340, 342–344.

w 1941 r.¹² W okresie, kiedy ZSRS ponosił dotkliwe porażki militarne w wojnie z Niemcami, jego celem było m.in.: zjednoczenie wszystkich narodów słowiańskich (rozsianych po całym świecie) do walki z hitleryzmem w celu zniszczenia III Rzeszy oraz nawiązanie łączności z zagranicznymi organizacjami społecznymi, do których należeli Słowianie¹³.

Analizując komunikaty nadane w marcu i kwietniu 1942 r., wnioskuję, że na kontynencie amerykańskim działało wówczas wiele organizacji: zawodowych o orientacji lewicowej, kulturalnych oraz religijnych, które sprzyjały ZSRS. Wiele miejsca poświęcono przygotowaniom do Kongresu Słowian Amerykańskich¹⁴, który odbył się 25-26 kwietnia 1942 r. w Detroit w stanie Michigan¹⁵. Przekazy zawierały treści, w których podkreślano, że wspomniane wyżej narodowości tworzą piętnastomilionową grupę, która w dużej mierze była zatrudniona w przemyśle amerykańskim. Deklarowano, że będzie ona pracować rzetelnie, by dopomóc w pokonaniu hitlerowskich Niemiec. Robotnicy domagali się utworzenia drugiego frontu w zachodniej Europie po to, by odciążyć Armię Czerwoną.

Celem omówionych przeze mnie przekazów było wykazanie, że Słowianie byli wówczas dobrze zorganizowani politycznie, a ich udział w gospodarce amerykańskiej gwarantował szybsze zakończenie działań wojennych, poprzez zwiększenie produkcji na rzecz wojska Stanów Zjednoczonych i dla Armii Czerwonej. Rozgłoszenia jednocześnie próbowała aktywizować Polaków, by podjęli działania mające na celu sabotaż

¹² S. Fertacz, *Polska myśl słowiańska w okresie drugiej wojny światowej*, Katowice 2000, s. 79.

¹³ Tenże, *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie 1941-1947*, Katowice 1991, s. 42.

¹⁴ Audycje z: 22, 25, 28 marca, 18, 27 kwietnia 1942 r., Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Radiostacja „Kościusko”, sygn. 321, t. 3, k. 138, 160, 178, 324, 383.

¹⁵ B. Gebert, *Polska lewica w USA w latach drugiej wojny światowej*, „Z pola walki” 1968, nr 3, s. 200; S. Fertacz, *Przyczynek do powstania i działalności Kongresu Słowian Amerykańskich w latach drugiej wojny światowej*, „Kwartalnik Historyczny” 1993, nr 2, s. 82. O przebiegu Kongresu Słowian Amerykańskich patrz: Audycja z 28 kwietnia 1942 r., AAN, Radiostacja..., t. 3, k. 390.

w przemyśle niemieckim, który osłabiłby potencjał militarny III Rzeszy. Trzeba wziąć pod uwagę również to, że powyższe informacje zawarte w komunikatach wynikały z trudnej sytuacji ZSRS na froncie wschodnim, o czym jeszcze wspomnę w dalszej części podrozdziału.

W podobnym tonie były inne audycje (za okres maj-sierpień 1942 r.), które przypominały uchwały I Kongresu Słowian Amerykańskich, mianowicie: utworzenie drugiego frontu na kontynencie europejskim¹⁶ oraz podniesienie wydajności pracy w amerykańskim przemyśle zbrojeniowym. Wymieniano w niektórych komunikatach najaktywniejszych przedstawicieli wspomnianego przeze mnie Kongresu – Leona Krzyckiego¹⁷ (przewodniczący) i Stanisława Nowaka¹⁸. Podkreślano wielokrotnie, że w tym czasie bardzo aktywni byli przedstawiciele narodów słowiańskich w San Francisco¹⁹, Nowym Jorku²⁰, Chicago²¹. Organizowali oni w tych miastach wiece, manifestacje, uroczystości upamiętniające wydarzenia historyczne (bitwa pod Grunwaldem)²². Domagali się zaangażowania militarnego ze strony Stanów Zjednoczonych, aby pomóc Związkowi Sowieckiemu. Poglądy te były zbieżne z prezentowanymi przez Polonię amerykańską, czego dowodem miały być doniesienia prasowe w wydawanej w Chicago polskiej gazecie „Dzienniku Związkowym”²³.

Komunikaty radiowe z 1942 r. przedstawiały solidarność Słowian zamieszkujących Stany Zjednoczone ze ZSRS, który w tym czasie przeżywał krytyczny okres z powodu zwycięstw odnoszonych przez Niemcy na froncie wschodnim. Sowietom obawiali się dalszego ataku

¹⁶ Audycja z: 30 kwietnia, 5 maja 1942 r., AAN, Radiostacja..., t. 4, k. 7, 37.

¹⁷ Audycja z 21 maja 1942 r., tamże, k. 167.

¹⁸ Audycja z 9 maja 1942 r., tamże, k. 68.

¹⁹ Audycja z 9 czerwca 1942 r., tamże, k. 355.

²⁰ Audycja z 26 czerwca 1942 r., tamże, k. 506.

²¹ Audycja z 22 lipca 1942 r., tamże, t. 5, k. 327.

²² Tamże.

²³ Audycja, tamże, t. 6, k. 119.

niemieckiego na Moskwę i Leningrad, zajęcie tych dwóch strategicznych miast miałoby katastrofalne skutki dla ZSRS. Wehrmacht odniósł wiele sukcesów, m.in. zdobył Sewastopol na Krymie oraz wyparł Armię Czerwoną z Półwyspu Kerczeńskiego. Niepokojąco przedstawiała się sytuacja w rejonie Charkowa we wschodniej Ukrainie. Dalsza perspektywa toczącego się konfliktu była pesymistyczna, ponieważ hitlerowcy przygotowywali się do ofensywy w kierunku Kaukazu.

W 1943 r. tematyka komunikatów radiowych dotyczyła głównie reakcji środowisk polonijnych o poglądach lewicowych wobec działań podjętych przez rząd emigracyjny w Londynie, który bronił granicy ryskiej. W przekazie z 7 marca cytowano fragment artykułu prasowego zamieszczonego w dwóch gazetach wydawanych w Stanach Zjednoczonych: „Gwieździe Polarnej” i „Robotniku Polskim”. Oba tytuły krytkowały władze polskie za to, że dążą one do tego, aby powojenna Polska posiadała wschodnią granicę w oparciu o Morze Czarne. Z takim stwierdzeniem nie należy się zgodzić. Według radiostacji było to przykładem polskiego imperializmu²⁴. W audycji z 25 marca radio prezentowało opinię Polonii zamieszkałej w Detroit, która odniosła się z dezaprobatą do deklaracji rządu RP z 25 lutego 1943 r. Oceniono ją jako zamiar odebrania wolności Ukraińcom i Białorusinom²⁵. Powyższy dokument wydany przez władze emigracyjne przeczył oszczerczym insynuacjom, jakoby Polska miała domagać się, aby granica ze ZSRS miała przebiegać na Dnieprze i Morzu Czarnym. Władze polskie chciały zachować granicę polsko-sowiecką sprzed 1 września. Przytaczane przeze mnie treści przekazów świadczyły m.in. o reprezentowaniu przez rozgłośnię interesów swoich politycznych mocodawców oraz przedstawianiu w niedogodnym świetle legalnego rządu polskiego.

²⁴ Audycja z 7 marca 1943 r., tamże, t. 13, k. 104-105.

²⁵ Audycja z 25 marca 1943 r., tamże, k. 362.

Rząd sowiecki wydał 1 marca 1943 r. oświadczenie, w którym stwierdził, że podstawę rozgraniczenia między Polską a ZSRS będzie stanowić linia Curzona²⁶, czyli tzw. granica etniczna.

Warto wspomnieć, że w Stanach Zjednoczonych w czerwcu 1942 r. powstał Komitet Narodowy Amerykanów Polskiego Pochodzenia (KNAPP)²⁷. Utworzyli go piłsudczycy, m.in.: Wacław Jędrzejewicz²⁸, Ignacy Matuszewski²⁹, Henryk Floyar-Rajchman³⁰, Bolesław Wieniawa-Długoszowski³¹. KNAPP nawiązał ścisły kontakt z pismami konserwatywnymi: „Nowy Świat” (Nowy Jork) oraz „Dziennik Polski” (Detroit). Komitet posiadał swoje pismo zatytułowane „Biuletyn Organizacyjny”. Środowisko związane było z obozem piłsudczyków, przeciwne premie-

²⁶ *Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1965, s. 338.

²⁷ Na temat powstania KNAPP pisze: A. Adamczyk, *Piłsudczycy w izolacji (1939-1954). Studium z dziejów struktur i myśli politycznej*, Bełchatów 2008, s. 52-54. Wspomina również o powstaniu tej emigracyjnej organizacji: T. Paleczny, *Ewolucja ideologii i przemiany tożsamości narodowej Polonii w Stanach Zjednoczonych w latach 1870-1970*, Warszawa-Kraków 1989, s. 227.

²⁸ Wacław Jędrzejewicz - (ps. Ordon), 1893-1993 - polityk związany z obozem piłsudczyków, czł. POW; 1925-1933 w służbie dyplomatycznej; 1934-1935 min. wyznań religijnych i oświecenia publicznego; od 1939 na emigracji; prezes Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku.

²⁹ Matuszewski Ignacy (1891-1946) - działacz polityczny, pułkownik; 1917-1918 w I Korpusie Wschodnim w Rosji; po przewrocie majowym 1926 jeden z czołowych reprezentantów sanacji; 1932-1936 redaktor naczelny „Gazety Polskiej”; od 1939 na emigracji.

³⁰ Henryk Floyar-Rajchman (1893-1951) - podczas I wojny światowej służył w Polskiej Organizacji Wojskowej i 5. Pułku piechoty Legionów Polskich. W trakcie wojny polsko-bolszewickiej w sztabie 1. Dywizji Piechoty Legionów. W 1923 r. wstąpił do Wyższej Szkoły Wojennej, którą opuścił w stopniu majora dyplomowanego. W latach 1928-1931 attache wojskowy RP w Tokio, od 1934 do 1935 r. minister przemysłu i handlu. We wrześniu 1939 r. uczestniczył w ratowaniu skarbu Funduszu Obrony Narodowej. W 1941 r. przybył do Stanów Zjednoczonych (Nowy Jork). Należał do założycieli Komitetu Narodowego Amerykanów Polskiego Pochodzenia (1942) i Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku (1943).

³¹ Długoszowski-Wieniawa Bolesław (1881-1942) - generał, legionista; adiutant Józefa Piłsudskiego; 1938-1940 ambasador Polski w Rzymie; popełnił samobójstwo; poeta i tłumacz wierszy.

rowi Władysławowi Sikorskiemu. Wielokrotnie podnosiło ono temat, aby polski rząd bronił przedwojennej granicy polsko-sowieckiej na arenie międzynarodowej i poprzez swoje działania jednoznacznie uregulował tę kwestię.

Poruszyłem wątek dotyczący działalności KNAPP, ponieważ w tym czasie, kiedy stosunki polsko-sowieckie były napięte, z powodu braku kompromisu co do przyszłego rozgraniczenia, Zarząd Główny tej organizacji wysłał 3 marca depezę do prezydenta Stanów Zjednoczonych Franklina Delano Roosevelta. Dotyczyła ona omawianego problemu. Stwierdzono, *„iż nienasycony zaborca nie waha się cynicznie wykoślawiać wzniosłych zasad Karty Atlantyckiej i żąda, by uznano łup, jaki zagarnął, napadając zdradziecko na Polskę, za usprawiedliwiony”*³².

Dzień później KNAPP zwrócił się do Polonii amerykańskiej z odezwą, która jednoznacznie nakłaniała do odrzucenia roszczeń terytorialnych rządu sowieckiego kierowanych do polskich władz³³.

Aktywność kręgów konserwatywnych emigracji polskiej w USA została dostrzeżona przez lewicowego polskiego ekonomistę prof. Oskara Langego³⁴ z Uniwersytetu Chicagowskiego. Na łamach „Głosu Ludowego” - lewicowej gazety wydawanej w Stanach Zjednoczonych, skrytykował on głównie postępowanie Ignacego Matuszewskiego wobec ZSRS. Uznał je za „samobójcze”, gdyż spowoduje ono izolację Polski na arenie międzynarodowej. RP zostanie pozbawiona możliwości współpracy z państwami z Europy Środkowej takimi, jak: Czechosłowacja, Jugosławia. Lange uznał, że kwestia granicy polsko-sowieckiej była

³² W. Jędrzejewicz, *Polonia amerykańska w polityce polskiej. Historia Komitetu Narodowego Amerykanów polskiego pochodzenia*, Łomianki 2006, s. 102.

³³ Tamże.

³⁴ Oskar Lange (1904-1965) - ekonomista; 1938-1945 prof. Uniwersytetu w Chicago, następnie prof. Szkoły Głównej Planowania i Statystyki i Uniwersytetu Warszawskiego, członek Polskiej Akademii Nauk; od 1957 zastępca przewodniczącego Rady Państwa, zajmował się zagadnieniami z zakresu ekonomii politycznej, statystyki, ekonometrii, cybernetyki, socjologii.

wówczas sprawą drugorzędną, którą można rozstrzygnąć w okresie późniejszym.

Słowa polskiego uczonego zostały wykorzystane w audycji nadanej 3 kwietnia 1943 r.³⁵ Miała ona na celu zdyskredytować w oczach słuchaczy konserwatywnych przedstawicieli polskiej emigracji w Stanach Zjednoczonych, którzy próbowali przekonać do swoich racji opinię Polonii oraz prezydenta USA. Radio, powołując się na słowa prof. Langego, próbowało przedstawić go jako człowieka o „wysokim poczuciu obywatelskim i głębokim pojmowaniu racji stanu”, czyli pełniącego rolę autorytetu.

13 kwietnia 1943 r. berlińskie radio ogłosiło komunikat, że w Katyniu pod Smoleńskiem odnaleziono ciała pomordowanych oficerów Wojska Polskiego. 17 kwietnia minister obrony narodowej - Marian Kukiel - podpisał komunikat, w którym stwierdzono, że zachodzi konieczność sprawdzenia faktów podanych przez Niemców. W tym samym dniu delegat Polskiego Czerwonego Krzyża Stanisław Radziwiłł, na polecenie rządu emigracyjnego, zwrócił się do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża o „zbadanie sprawy”. Taki obrót wydarzeń spowodował, że 25 kwietnia ZSRS zerwał stosunki dyplomatyczne z Polską.

Po tym fakcie rozgłoszania przedstawiała krytyczne opinie dotyczące rządu premiera Sikorskiego. W jednej z nich (7 maja 1943 r.) posłużono się wypowiedzią prof. Ludwika Karpińskiego, który uznał, że sprawa zbrodni dokonanej w Katyniu była celowo wykorzystana przez władze emigracyjne, jako element polityki antysowieckiej prowadzonej przez rząd polski. Postrzegał ją jako błąd polityczny³⁶. W innym przekazie (z 13 maja 1943 r.) posiłkowano się listem Langego wysłanym do redaktora naczelnego gazety „New York Herald Tribune”. Ukazał się on pod koniec kwietnia 1943 r. Lange uznał, że gabinet premiera Sikor-

³⁵ Audycja z 3 kwietnia 1943 r., AAN, Radiostacja..., t. 14, k. 38-40; T. Sierocki, *Oskar Lange*, Warszawa 1989, s. 121.

³⁶ Audycja z 7 maja 1943 r., AAN, Radiostacja..., t. 14, k. 496.

skiego powinien podać się do dymisji z powodu zerwania stosunków polsko-sowieckich. Postulował, aby powstał nowy rząd, który składałby się z osób rozumiejących wymagania czasu wojny. Nie będzie on narzędziem w rękach innych państw przeciwko ZSRS. Nie krył w swoim liście, że na postępowanie niektórych polityków emigracyjnych miał wpływ wspomniany już Ignacy Matuszewski³⁷.

Prezentowane dwie podobne do siebie opinie polskich naukowców z Uniwersytetu Chicagowskiego miały utwierdzić słuchaczy w przekonaniu, że działania rządu emigracyjnego powodują perturbacje polityczne, które mogą oddziaływać w przyszłości na Polskę oraz jej obywateli. To kolejny przykład podważania legalnych władz na uchodźstwie przez radiostację wiosną 1943 r.

Krytyczny ton audycji wobec władz polskich był kontynuowany również jesienią i zimą 1943 r. W doniesieniach radiowych nadal przedstawiano tendencyjne komentarze ludzi nauki oraz lewicowych organizacji działających w Stanach Zjednoczonych. Dla przykładu podam przekaz nadany 17 października 1943 r., w którym zamieszczono fragment artykułu prasowego z „New York Herald Tribune”. Jego autorem był Oskar Lange. Po raz kolejny odniósł się nieprzychylnie do rządu polskiego. Poza tym przedstawił swój pogląd dotyczący powojennej Polski. Uważał, że należy przeprowadzić reformę rolną (oddać chłopom ziemię). Odniósł się również w kwestii przyszłych granic RP. Stwierdził, że Polska powinna posiadać cały Górny Śląsk oraz „mieć suwerenność nad Prusami Wschodnimi”.

Stanowisko Langego w kontekście bieżącej polityki, wyrażającej się uchwałami konferencji moskiewskiej i teherańskiej oraz podpisaniem umowy czechosłowacko-sowieckiej, zostało zawarte w innym tekście prasowym wydanym w lewicowym „Głosie Ludowym”. Odniósł się do tych wydarzeń w sposób życzliwy, twierdząc, że nie zagrażają

³⁷ Audycja z 13 maja 1943 r., tamże, k. 439-441; T. Sierocki, dz. cyt., s. 122-123; J. Zaręba, *Reforma w testamencie. Rzecz o Oskarze Langem*, Warszawa 1985, s. 100.

one interesom Polski. Negatywny stosunek rządu polskiego do postanowień zawartych w stolicy ZSRS, jak i do zbliżenia między Czechosłowacją a Sowietami uznał Lange za działanie na szkodę Polski i jej sojuszników. W związku z tym uważał on, że musi nastąpić zmiana rządu polskiego, któryby reprezentował wszystkich Polaków³⁸.

Analogiczne stanowisko do decyzji podjętych w Moskwie zajęła Liga Kościuszkowska³⁹ założona w Detroit 7 listopada 1943 r. Jej entuzjastyczny stosunek został odnotowany w przekazie radiowym z 25 listopada 1943 r.⁴⁰ Komunikat radiowy z 12 grudnia 1943 r. przedstawiał tę prosowiecką organizację jako reprezentantkę całej Polonii amerykańskiej, która odżegnuje się od rządu londyńskiego⁴¹.

Omówione przeze mnie przekazy zawierały w sobie przesłanie precyzujące, z którym państwem Polska po zakończeniu II wojny światowej powinna związać się politycznie i militarnie. Był to Związek Sowiecki.

W styczniu 1944 r. radio nadawało audycje, w których stwierdzono, że Polonia amerykańska sprzyjająca ZSRS zaakceptowała uchwały konferencji moskiewskiej i teherańskiej⁴². Wspomniano, że pod koniec 1943 r. odbył się wiec Polaków w Nowym Jorku, na którym zabrali głos ks. Stanisław Orlemański⁴³, reprezentujący Ligę Kościuszkowską,

³⁸ Audycja z 17 października 1943 r., AAN, Radiostacja..., t. 19, k. 271; T. Sierocki, dz. cyt., s. 135.

³⁹ Liga Kościuszkowska - polska lewicowa organizacja społeczno-polityczna, założona w 1943 r. w Detroit przez Oskara Langego, ks. Stanisława Orlemańskiego, Antoniego Kaczmarczyka. Po II wojnie światowej została ona rozwiązana.

⁴⁰ Audycja z 25 listopada 1943 r., AAN, Radiostacja..., t. 20, k. 413.

⁴¹ Audycja z 12 grudnia 1943 r., tamże, t. 21, k. 204.

⁴² Szerzej na temat obu konferencji patrz: *Sprawa polska...*, s. 427-429; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. VII, Warszawa 1973, s. 490-494; L. Pastusiak, *Roosevelt a sprawa polska 1939-1945*, Warszawa 1980, s. 137-146, 162-173.

⁴³ Stanisław Orlemański (1889-1960) - działacz polonijny w USA, ksiądz; w 1943 r. współzałożyciel Ligi Kościuszkowskiej (honorowy prezes), rzecznik współpracy Polski z ZSRS.

Oskar Lange oraz Leon Krzycki⁴⁴. Po raz kolejny potępiono polski rząd emigracyjny oraz jednego z działaczy wspomnianego już przeze mnie KNAPP - Ignacego Matuszewskiego⁴⁵, który uważał, że decyzje, jakie zapadły w Moskwie, odbierają Polsce suwerenność⁴⁶. Dodam tylko, że w jednym z komunikatów nadanym w maju 1944 r. powrócono do tematu tej polonijnej organizacji o rodowodzie sanacyjnym. Przedstawiano ją w sposób bardzo nieprzychylny. Stwierdzono, że była ona faszystowską, ponieważ odniosła się krytycznie wobec uchwał wspomnianych wyżej konferencji⁴⁷.

Początek 1944 r. spowodował kolejne napięcie między polskim rządem emigracyjnym a ZSRS. Dwa dni po przekroczeniu (3/4 stycznia) granicy polsko-sowieckiej przez Armię Czerwoną gabinet premiera Stanisława Mikołajczyka wydał oświadczenie, w którym stwierdził, że Polska nie uzna narzuconych jej siłą rozwiązań. Dotyczyło to głównie kwestii rozgraniczenia między RP a Związkiem Sowieckim. Władze polskie oczekiwały, że ZSRS uszanuje prawa Polski i jej obywateli⁴⁸. Odpowiedź Moskwy nastąpiła 11 stycznia. Agencja TASS ogłosiła komunikat, w którym podała, że konstytucja sowiecka ustaliła granicę między ZSRS a RP na podstawie przeprowadzonego plebiscytu zorganizowanego na terenie Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1939 r.⁴⁹ Jego wynik spowodował, że oba terytoria zostały zgodnie z wolą mieszkańców

⁴⁴ Leon Krzycki (1881-1966) - działacz związkowy i polonijny w USA; od 1908 członek Socjalistycznej Partii Pracy USA (1933-1936 przewodniczący); od 1938 działacz Kongresu Przem. Związków Zawodowych (m.in. wiceprzewodniczący); od 1942 przewodniczący Kongresu Słowian Amerykańskich.

⁴⁵ Audycja z 5 stycznia 1944 r., AAN, Radiostacja..., t. 22, k. 59.

⁴⁶ S. Cenckiewicz, *Ignacy Matuszewski (1891-1946) - emigracyjne losy*, „Arcana” 2000, nr 35, s. 115. W opinii Ignacego Matuszewskiego podczas konferencji moskiewskiej (19-30 października 1943 r.) mocarstwa zachodnie wyraziły zgodę, aby ZSRS był hegemonem w Europie Środkowo-Wschodniej. Na ten temat patrz: A. Adamczyk, dz. cyt., s. 174.

⁴⁷ Audycja z 4 maja 1944 r., AAN, Radiostacja..., t. 26, k. 45-46.

⁴⁸ *Dokumenty i materiały...*, t. VIII, Warszawa 1974, s. 6-7.

⁴⁹ *Sprawa polska...*, s. 455-456.

przyłączone do Ukrainy Sowieckiej i Białorusi Sowieckiej. Rząd ZSRS był gotów ponownie nawiązać stosunki dyplomatyczne, jeśli strona polska zaakceptuje powyższe rozgraniczenie. Dodam tylko, że ten dokument przekazał ludowy komisarz spraw zagranicznych ZSRS - Władimir Mołotow, ambasadorowi amerykańskiemu - Williamowi Harrimanowi.

14 stycznia władze polskie w Londynie wydały deklarację, w której wyraziły zadowolenie z faktu, że Kreml chce wznowić stosunki polsko-sowieckie. Jednocześnie odrzuciły przedstawioną w komunikacie z 11 stycznia koncepcję granicy. Następnego dnia premier Stanisław Mikołajczyk zwrócił się z prośbą do Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii o pośrednictwo w unormowaniu stosunków między Polską a ZSRS. Rząd amerykański polecił swojemu dyplomacie Harrimanowi spotkać się z Mołotowem. Ten ostatni oznajmił rozmówcy, że rząd sowiecki nie widzi możliwości nawiązania kontaktów dyplomatycznych z rządem Mikołajczyka, chyba że zostanie on poszerzony o działaczy polonijnych z USA, m.in. o Oskara Langego i ks. Stanisława Orlemańskiego.

Obaj byli akceptowani przez sowieckiego dyktatora - Józefa Stalina, o czym świadczy prośba wyrażona w jednej ze swoich depeesz, skierowana do prezydenta USA Franklina Delano Roosevelta, aby ten z kolei wyraził zgodę na wyjazd polskiego naukowca i duchownego do ZSRS.

Między innymi z tych powodów wiosną 1944 r. w audycjach polskojęzycznej rozgłośni poświęcono wiele uwagi tym wizytom. W maju radio omówiło pobyt ks. Orlemańskiego⁵⁰, podając informacje dotyczące jego odwiedzin w Polskim Domu Dziecka w Zagorsku. Duchowny spotkał się też z żołnierzami Armii Polskiej w ZSRS, która powstała na podstawie decyzji władz sowieckich⁵¹. Wspomniano o rozmowie, jaką przeprowadził ze Stalinem, po której oświadczył, że so-

⁵⁰ Ks. Stanisław Orlemański przybył do Moskwy 28 kwietnia 1944 r.

⁵¹ Audycja z 7 maja 1944 r., AAN, Radiostacja..., t. 26, k. 106.

wiecki przywódca chce Polski silnej i demokratycznej⁵², nie będzie ingerować w wewnętrzne sprawy RP, ani w kwestie związane z wolnością wyznawania wiary katolickiej⁵³. Zapewnił, że sowiecki marszałek był gotowy współpracować z ojcem świętym Piusem XII⁵⁴.

Rozgłosnia w jednym z przekazów przedstawiła opinię prasy amerykańskiej o wizycie ks. Orlemańskiego w ZSRS. Zacytowała fragmenty artykułów z dwóch gazet: „Chicago Sun” i „Chrischen Science Monitor”. Odniosły się one pozytywnie do faktu, że polski duchowny spotkał się ze Stalinem i rozmawiał z nim m.in. o kwestii wolności kultu. Odebrano to w ten sposób, że państwo sowieckie dąży do zbliżenia ze Stolicą Apostolską. Zaznaczono również, że ks. Orlemański został skrytykowany przez duchowieństwo za „*utrzymywanie stosunków z komunistami*”⁵⁵. We wcześniejszym komunikacie stwierdzono, że zwierzchnik polskiego duchownego bp O’Leary zawiesił go w wykonywaniu posługi kapłańskiej⁵⁶.

Radiostacja za pomocą powyższych komunikatów próbowała uzmysłowić słuchaczom, że sowiecki dyktator nie podejmie kroków, które uderzyłyby w Kościół rzymsko-katolicki oraz w jego wiernych, wręcz przeciwnie gwarantował on swobodę kultu. Innymi słowy - Polacy nie powinni obawiać się, że obecna na terytorium RP Armia Czerwona będzie np. zamykała lub niszczyła obiekty sakralne. Celowo ukazywano w złym świetle amerykańskiego hierarchę, jako człowieka nietolerancyjnego i nie rozumiejącego ówczesne realia.

Na temat wizyty Oskara Lange⁵⁷ radio informowało, że został on zaproszony przez Związek Patriotów Polskich (ZPP). Należy zgodzić się z tym, ale jednocześnie trzeba zaznaczyć, że ta organizacja była cał-

⁵² Audycja z 7 maja 1944 r., tamże, k. 96.

⁵³ Audycja z 9 maja 1944 r., tamże, k. 130.

⁵⁴ Audycja z 16 maja 1944 r., tamże, k. 234.

⁵⁵ Audycja z 23 maja 1944 r., tamże, k. 343.

⁵⁶ Audycja z 17 maja 1944 r., tamże, k. 251.

⁵⁷ Oskar Lange przybył do Moskwy 21 kwietnia 1944 r.

kowicie uzależniona od władz sowieckich. Ukonstytuowała się ona po zerwaniu stosunków dyplomatycznych przez ZSRS z Polską. Podkreślono zasługi polskiego uczonego w konsolidowaniu Polonii w Stanach Zjednoczonych, co zaowocowało utworzeniem Ligi Kościuszkowskiej. Lange sprzeciwiał się działalności prowadzonej przez wymienianego tak często Ignacego Matuszewskiego. Nawoływał do zjednoczenia „wszystkich ośrodków demokracji polskiej na emigracji, zarówno w Ameryce, Anglii, jak i w Związku Sowieckim”⁵⁸. Według rozgłośni, celem wizyty Langego było nawiązanie bezpośredniego kontaktu z kierownictwem ZPP po to, by zacieśnić współpracę Polonii amerykańskiej z Polakami przebywającymi w ZSRS, a także odwiedzenie Armii Polskiej. W zasadzie każdy punkt tego pobytu został zrealizowany przez polskiego ekonomistę i odnotowany w kolejnych komunikatach. Spotkał się on ze Stalinem, Mołotowem z przewodniczącą ZPP Wandą Wasilewską oraz z gen. Zygmunt Berlingiem -dowódcą wspomnianej już polskiej formacji wojskowej w Związku Sowieckim⁵⁹.

Komunikaty z czerwca i lipca 1944 r. charakteryzowały stosunek Langego do Polaków przebywających w ZSRS. Ukazywały one również koncepcje dotyczące gospodarki, granic i w jakimś sensie ustroju powojennej Polski wyrażane przez obywateli RP.

W przekazie z 13 czerwca radio podało, że polski uczoney wydał oświadczenie dla amerykańskiej agencji „Associated Press”. Stwierdził on, że Armia Polska w ZSRS stanowi poważną siłę, a jej żołnierze domagają się jednogłośnie reformy rolnej, która miała polegać na podziale wielkiej własności ziemskiej. Jej głównym beneficjentem miało być chłopstwo. Wojskowi byli zdecydowanymi przeciwnikami kolektywizacji. Pragnęli, aby znacjonalizować wielki przemysł oraz banki, przy zachowaniu prywatnej inicjatywy gospodarczej. Lange doceniał aktywność ZPP, która prowadziła działalność oświatową i kulturalną wśród

⁵⁸ Audycja z 26 kwietnia 1944 r., AAN, Radiostacja..., t. 25, k. 371.

⁵⁹ Audycja z 23 maja 1944 r., tamże, t. 26, k. 331.

Polaków znajdujących się na terenie ZSRS. Odniósł się też do Krajowej Rady Narodowej (KRN). Powstała ona w okupowanej Polsce z inicjatywy komunistów (PPR). KRN razem z ZPP z zadowoleniem powitałyby osiągnięcie wzajemnego zrozumienia z polskim rządem emigracyjnym, czego życzyliby sobie Sowieci⁶⁰.

Powyższa audycja przedstawiała poglądy żołnierzy, jak powinny wyglądać stosunki własnościowe w Polsce po zakończeniu II wojny światowej. Podkreślała m.in. to, że działał w kraju alternatywny ośrodek władzy, który był skłonny porozumieć się z gabinetem premiera Mikołajczyka. Lange spotkał się w trakcie swojej wizyty w ZSRS z delegacją KRN, co zostało odnotowane w omawianym przeze mnie przekazie radiowym.

Komunikat z 18 czerwca zawierał wnioski, jakie wyciągnął Lange po przeprowadzeniu licznych pogadań z szeregowcami i oficerami Armii Polskiej. Według niego żołnierze nie chcieli, aby powrócił przedwojenny porządek ustrojowy, gdyż spowodował on utratę niepodległości we wrześniu 1939 r. Domagali się demokratyzacji polegającej na tym, że naród będzie wybierał władzę. Społeczeństwo powinno mieć prawo do oceniania działań rządu. Polscy wojskowi uważali, że w nowych realiach musi istnieć wolność słowa i druku. Lange wspominał, że w dyskusji pojawił się postulat przeprowadzenia reform społeczno-gospodarczych, które już wcześniej przedstawiłem. Stwierdził, że żołnierze wypowiadający się na temat przyszłych granic Polski opowiadali się za przyłączeniem ziem zachodnich. Żołnierze uważali, że w kwestii rozgraniczenia polsko-sowieckiego należy postępować w duchu przyjaźnym z Ukraińcami i Białorusinami⁶¹.

W audycjach z 20 czerwca i 4 lipca prezentowano oświadczenia Langego, dotyczące przyszłego rządu polskiego. Uznał on, że w związku

⁶⁰ Audycja z 13 czerwca 1944 r., tamże, t. 27, k. 192-194; T. Sierocki, dz. cyt., s. 152.

⁶¹ Audycja z 18 czerwca 1944 r., Radiostacja..., t. 27, k. 228-229; T. Sierocki, dz. cyt., s. 146; J. Zaręba, dz. cyt., s. 106-107.

z przekroczeniem linii Bugu przez Armię: Czerwoną i Polską, na wyzwolonych obszarach władzę powinna przejąć KRN, a nie powstała na emigracji ZPP. Brał to pod uwagę w sytuacji, gdy Mikołajczyk i jemu podlegli ministrowie nie poprawią stosunków ze Związkiem Sowieckim⁶².

Doniesienia radiowe poświęcone wizytom Orlemańskiego i Langego miały m.in. charakter informacyjny, ale nie tylko, ponieważ zawierały one postulaty, dotyczące powojennych stosunków społeczno-gospodarczych i ustrojowych. Poruszono też kwestię granic Polski, chociaż w sposób mało precyzyjny. Warto wspomnieć, że czas, kiedy nadawano powyższe komunikaty był szczególny, ponieważ delegacja KRN uczestniczyła w pracach nad rządem, który przyjął nazwę Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. Z drugiej strony legalne władze polskie, funkcjonujące na emigracji, podejmowały próby przekonania swoich zachodnich sojuszników (Wielka Brytania, Stany Zjednoczone), aby bronili interesy Polski w odniesieniu do granicy wschodniej, jak i zapewnili premierowi Mikołajczykowi kontynuowanie władzy w wolnej i niepodległej RP po zakończeniu działań wojennych. Warto tylko wspomnieć, że wizyty ks. Orlemańskiego oraz Langego były ostro krytykowane przez piłsudczyków z KNAPP-u, którzy uważali, że obaj polonijni działacze szkodzili interesom Polski.

Audycje radiowe wykazywały solidarność Słowian amerykańskich z Sowietami. Zachęcały społeczeństwa okupowane przez III Rzeszę, żeby przeprowadzały akcje sabotażowe. Działające w Stanach Zjednoczonych organizacje słowiańskie domagały się od aliantów zachodnich (USA, Wielka Brytania), by zdecydowali się na utworzenie tzw. drugiego frontu. Powyższe informacje zostały zawarte w komunikatach nadanych w 1942 r., kiedy ZSRS ponosił ogromne klęski militarne na froncie wschodnim.

⁶² Audycje z: 20 czerwca, 4 lipca 1944 r., Radiostacja..., t. 27, k. 313-314; t. 28, k. 45; T. Sierocki, dz. cyt., s. 152-154; J. Zaręba, dz. cyt., s. 108-109.

W 1943 r. rozgłośnia prezentowała audycje, które ukazywały krytyczny stosunek organizacji polonijnych z USA wobec działań rządu emigracyjnego dążącego do tego, aby przedwojenna granica polsko-sowiecka obowiązywała i po zakończeniu II wojny światowej.

Po zerwaniu stosunków dyplomatycznych przez ZSRS z rządem londyńskim podawano w komunikatach radiowych opinie ludzi nauki, które podważały legalność tych władz i postulowały, aby nastąpiła ich zmiana. Nie brakowało w przekazach luźno sformułowanych koncepcji, dotyczących ustroju, gospodarki oraz powojennych granic Polski.